

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.40>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ НАГЛЯДУ ПРОКУРОРА ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОННОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Білокін Р.М.,
*доктор юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
Полтавського університету економіки і торгівлі*

Білокін Р.М. Міжнародні стандарти нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні.

Вказується, однією із форм здійснення прокурором процесуального керівництва у межах кримінального провадження є нагляд за додержанням законності органами і посадовими особами, які здійснюють таке провадження, а під час судового розгляду підтримання державного обвинувачення. На сьогодні, в світлі подій, які відбуваються в нашій державі важливого значення набуває процес реформування органів прокуратури, як органу, який здійснює нагляд за дотриманням законів у кримінальному провадженні. Зокрема, в контексті євроінтеграційних процесів національне законодавство потребує наближення до міжнародних стандартів, в частині зміни обсягів прокурорського нагляду.

У статті автором досліджено міжнародні стандарти нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні. На основі вивчення низки наукових поглядів стосовно визначення поняття «міжнародні стандарти» встановлено, що міжнародні стандарти в діяльності органів прокуратури включають в себе весь масив міжнародно-правових актів, які регулюють питання в зазначеній сфері, а також позитивна судова практика, зокрема практика Європейського суду з прав людини. Проаналізовано та узагальнено міжнародні правові акти, в сфері встановлення стандартів нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні. Здійснено поділ їх на такі групи: міжнародні нормативно-правові акти загально-правового спрямування; спеціалізовані міжнародні акти. Констатовано, що важливим завданням є як засвоєння основних міжнародних стандартів нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні, так і вироблення ефективного механізму їх реалізації. Наголошено, що значна кількість міжнародних стандартів діяльності прокурора відображена у вітчизняному законодавстві, проте актуальності не втрачає необхідність подальшої імплементації у вітчизняне законодавство основних положень, які стосуються діяльності прокурора у кримінальному провадженні.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне провадження, міжнародні стандарти, нагляд прокурора, законність, кримінальне процесуальне законодавство, імплементація.

Bilokin R. International standards of supervision of the prosecutor on compliance with legality in criminal proceedings.

It is indicated that one of the forms of implementation of procedural management by the prosecutor within the framework of criminal proceedings is the supervision of compliance with the law by the bodies and officials who carry out such proceedings, and during the trial the support of the state prosecution. Today, in the light of the events taking place in our country, the process of reforming the prosecutor's office, as a body that supervises the observance of laws in criminal proceedings, is of great importance. In particular, in the context of European integration processes, national legislation needs to be brought closer to international standards, in terms of changing the scope of prosecutorial supervision.

In the article, the author researched the international standards of the prosecutor's supervision of legality in criminal proceedings. Based on the study of a number of scientific views regarding the definition of the concept of «international standards», it was established that international standards in the activities of prosecutor's offices include the entire array of international legal acts that regulate issues in the specified area, as well as positive judicial practice, in particular the practice of the European Court of human rights. International legal acts in the field of setting standards for prosecutor supervision over

compliance with legality in criminal proceedings have been analyzed and summarized. They were divided into the following groups: international legal acts of general legal direction; specialized international acts. It was established that an important task is both the assimilation of the main international standards of the prosecutor's supervision of legality in criminal proceedings, and the development of an effective mechanism for their implementation. It is emphasized that a significant number of international standards of the prosecutor's activity are reflected in domestic legislation, but the need for further implementation into domestic legislation of the main provisions relating to the activities of the prosecutor in criminal proceedings does not lose its relevance.

Key words: pretrial investigation, criminal proceedings, international standards, prosecutor's supervision, legality, criminal procedural legislation, implementation.

Постановка проблеми. Однією із форм здійснення прокурором процесуального керівництва у межах кримінального провадження є нагляд за додержанням законності органами і посадовими особами, які здійснюють таке провадження, а під час судового розгляду підтримання державного обвинувачення. На сьогодні, в світлі подій, які відбуваються в нашій державі важливого значення набуває процес реформування органів прокуратури, як органу, який здійснює нагляд за дотриманням законів у кримінальному провадженні. Зокрема, в контексті євроінтеграційних процесів національне законодавство потребує наближення до міжнародних стандартів, в частині зміни обсягів прокурорського нагляду.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Дослідженню питань здійснення нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені: В.Г. Клочков, В.В. Липівський, М.Ю. Коник, Є.С. Шинкаренко, І.І. Шульган, І.В. Щербина, Д.І. Голосніченко та інші. Окремі аспекти міжнародних стандартів в сфері прокурорського нагляду були предметом вивчення зокрема: В.О. Алексєєвої, О.А. Банчука, С.М. Меркулова, М.А. Погорецького. Проте незважаючи на значну теоретичну та практичну цінність вказаних досліджень, питання, що стосуються висвітлення міжнародних стандартів у розглядуваній сфері в умовах реформування законодавства не залишають своєї актуальності.

Метою статті є аналіз міжнародних стандартів нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні, та висвітлення на його основі актуальних напрямів удосконалення вітчизняної теорії та практики.

Виклад основного матеріалу. З позиції І. Озерського для нашої держави важливим завданням є не тільки засвоєння основних європейських принципів і стандартів, а й вироблення специфічних заходів і засобів, необхідних саме для реформування прокуратури України [1].

Відповідно до Стратегії розвитку прокуратури на 2021–2023 роки затвердженої Наказом Генерального прокурора від 16 жовтня 2020 року № 489 (далі – Стратегія) на сьогодні створюються передумови для імплементації в діяльність прокуратури принципів ефективності, професійності, незалежності та відповідальності; здійснюються заходи з оцінювання відповідності прокурорів критеріям фахової компетентності, доброчесності та професійної етики, а також надання можливості всім доброчесним кандидатам, які мають належні теоретичні знання та практичні навички, на конкурсних засадах зайняти посаду прокурора у будь-якому органі прокуратури; посилюються гарантії професійного розвитку працівників прокуратури [2].

Одним із важливих завдань розвитку органів прокуратури в Україні, визначених Стратегією є впровадження нових та удосконалення існуючих стандартів здійснення нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні на основі вивчення міжнародного досвіду.

З метою проведення ґрунтовного висвітлення питань, пов'язаних із вивченням та імплементацією міжнародних стандартів нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні слід констатувати на наявності низки поглядів щодо поняття «міжнародні стандарти».

Так, В.Д. Бринцев досить вузько визначає поняття міжнародно-правові стандарти, зокрема як установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави у процесі національної законотворчості [3, с. 236].

Натомість В.О. Гринюк, зазначає, що міжнародно-правові стандарти у контексті здійснення функції обвинувачення – це вимоги, які містяться у міжнародних договорах, звичаях та практиці міжнародних судових установ щодо основних положень реалізації функції обвинувачення на міжнародному рівні та у національних правових системах. Крім того, вчений виділяє інституційний та процесуальний аспекти діяльності публічних обвинувачів; суб'єктів, які здійснюють функцію обвинувачення;

початку здійснення функції обвинувачення; процедури реалізації функції обвинувачення під час розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду [4, с. 98].

Ми погоджуємось із подібною точкою зору, та вважаємо, що міжнародні стандарти в діяльності органів прокуратури включають в себе весь масив міжнародно-правових актів, які регулюють питання в зазначеній сфері, а також позитивна судова практика, зокрема практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка може бути взята за основу при формуванні національних стандартів нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні.

Міжнародні стандарти діяльності органів прокуратури – це уніфіковані (стандартизовані) правила щодо того, як окремі держави повинні регламентувати організацію і діяльність органів прокуратури на національному рівні.

Відповідність діяльності органів прокуратури за дотриманням законності у кримінальному процесу міжнародним стандартам полягає у тому, що вони відіграють велике значення у процесі європейської інтеграції України у сфері кримінальної юстиції: використовуються як один з основних критеріїв оцінки загального стану національної правової системи України; слугують універсальним індикатором рівня ефективності національної системи кримінальної юстиції та ступеня її реформування; визначають дороговказ для перебудови системи кримінальної юстиції; є рушійною силою процесів трансформації; виступають конкретним інструментом такого реформування [5, с. 29].

Здійснивши аналіз та узагальнення міжнародних стандартів нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні їх можна розділити на такі групи:

1) міжнародні нормативно-правові акти загально-правового спрямування, зокрема ті, які містять фундаментальні основи міжнародних стандартів захисту прав людини (Загальна декларація прав людини від 1948 року; Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права від 1966 року; Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 1950 року; тощо);

2) спеціалізовані міжнародні нормативно-правові акти, тобто ті, які безпосередньо містять положення, які стосуються визначення стандартів діяльності прокуратури, які в свою чергу можна поділяти в залежності від напрямку регулювання (Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р.; Керівні принципи ООН стосовно ролі осіб, які здійснюють судові переслідування, від 1990 р.); Рекомендація R (2000) 19 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя від 06.10.2000 р.; Рекомендація ПАРС 1604 (2003) про роль прокуратури у демократичному правовому суспільстві від 27.05.2003 р. Рекомендація CM/Rec (2012) 11 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про роль прокуратури поза межами системи кримінального правосуддя від 19.09.2012 р.; «Стандарти професійної відповідальності та викладення основних прав і обов'язків прокурорів», прийняті Міжнародною асоціацією прокурорів від 21.04.1999 р.).

Крім того, слід зауважити на значній ролі практики Європейського суду з прав людини, рішення якого в нашій державі є джерелом права. В діяльності органів прокуратури, зокрема в частині здійснення нагляду за дотриманням законності в кримінальному провадженні, урахування прецедентів Європейського суду з прав людини є гарантією дотримання принципу верховенства права та належного захисту основних прав і свобод людини у кримінальному судочинстві.

Аналізуючи зміст міжнародно-правових актів в розглядуваній сфері, окремі науковці виділяють такі основні їх положення, як: відокремленість органів державного обвинувачення від поліції; обмеженість діяльності прокурора сферою кримінальної юстиції; здійснення прокурором не лише функції обвинувачення, а й ухвалення рішень щодо заходів, альтернативних обвинуваченню; активна форма реалізації прокурором наглядових повноважень; спеціалізація прокурорів; незалежність прокурора [6, с. 33].

При цьому аналізуючи міжнародні стандарти прокурорської діяльності в цілому та виконання функції процесуального керівництва у досудовому кримінальному провадженні у відповідності із змістом Керівних принципів ООН щодо ролі обвинувачів (прокурорів) чітко розмежовують повноваження державного обвинувача (прокурора) від виконання судових функцій (ст. 10). Обвинувачі, за цими стандартами, відіграють активну роль у кримінальному провадженні, включаючи обвинувачення, та, коли це дозволяється законом або відповідає місцевій практиці, – в розслідуванні злочину та нагляді за законністю таких розслідувань, нагляді за виконанням рішень суду та здійсненні інших функцій як представників інтересів держав (ст. 11) [7].

Провідна роль серед міжнародних нормативно-правових актів у сфері прокурорського нагляду належить саме Рекомендаціям Rec(2000)19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо

ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя [8], Рекомендаціям Rec(2012)11 Комітету міністрів державам-учасникам «Про роль публічних обвинувачів поза системою кримінальної юстиції» [9], Рекомендаціям ПАРЄ 1604 (2003) 11 «Про роль служби публічних обвинувачів в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права» [10]

При цьому, окремі науковці вважають, що Рада Європи приділяє велику увагу вдосконаленню правового статусу органів прокуратури європейських країн, а також сприянню Україні у реформуванні органів прокуратури, приведенні її загальних функцій та повноважень до європейських стандартів [11, с. 36–37].

Саме на ролі прокурора (обвинувача) як процесуального керівника досудовим розслідуванням фактично наголошується в Рекомендаціях ПАРЄ «Про роль служби публічних обвинувачів в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права» [10].

Зокрема, на основі аналізу зазначених Рекомендацій такі особливості, притаманні національній практиці різних держав, викликають стурбованість на предмет їх відповідності основним принципам: виконання поліцією функцій обвинувачення; розгляд публічними обвинувачами або за їх допомогою первинних заперечень у зв'язку з рішенням про взяття під варту; зупинення судового рішення про звільнення затриманої особи внаслідок подання апеляції обвинувачем; автоматичність обвинувачення в результаті встановлення доказових підстав; здійснення публічними обвинувачами різноманітних функцій, які не відносяться до сфери карного права [10].

Державам-членам було рекомендовано вжити заходів задля того, щоб повноваження і функції обвинувачів обмежувалися сферою обвинувачення у справах про кримінальні правопорушення і розв'язанням загальних завдань із захисту інтересів держави через систему кримінальної юстиції, а для виконання будь-яких інших функцій були засновані окремі, належним чином розташовані та ефективні органи.

З цього приводу в Раді Європи вилися дискусії, зокрема які стосувались обмеження ролі прокурора межами системи кримінального правосуддя та відмови від функції нагляду за законністю. Результатом цих дискусій стало прийняття Рекомендацій CM/Rec (2012) 11 Комітету Міністрів РЄ про роль прокуратури поза межами системи кримінального правосуддя [9]. У ній наголошувалося на усвідомленні того факту, що в більшості країн-членів, з огляду на їхні правові традиції, прокуратура відіграє різну роль також і поза межами системи кримінального судочинства, що може включати у себе захист загальних або публічних інтересів, надання правової допомоги особам у захисті їхніх прав і основоположних свобод, представництво інтересів держави у суді, нагляд за діяльністю державних органів та інших юридичних осіб, а також здійснення консультативної функції у судах. У таких випадках завданнями прокуратури визначалися представництво загальних або публічних інтересів, захист прав і основоположних свобод людини, а також утвердження верховенства права. Цей документ дав можливість окремим українським фахівцям зробити висновок про те, що наявність прокурорського нагляду не суперечить положенням міжнародних документів [12, с. 76].

На виконання вимог приведення у відповідність із міжнародними стандартами діяльності органів прокуратури в Україні було прийнято також зміни до Конституції України (далі – КУ) в частині здійснення правосуддя, зокрема було змінено й функції прокуратури. Так, зокрема, окремий розділ, що стосувався діяльності прокуратури, був замінений ст. 131-1 КУ, якою визначені такі функції прокуратури: підтримання публічного обвинувачення в суді; організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [13].

Таким чином, для виконання рекомендацій Венеціанської комісії, прокуратура позбавляється права здійснювати представництво інтересів громадянина в суді, а також нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

При цьому, в Законі України «Про прокуратуру», ст. 2 серед функцій прокуратури визначено: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [14].

Зазначене пов'язано з тим, що у відповідності до п. 9 Перехідних положень КУ прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, - до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій [15]. Зокрема, для прикладу таким органом, Державне бюро розслідувань, до компетенції якого віднесено розслідування посадових злочинів.

Що стосується дотримання стандартів діяльності прокуратури у сфері дотримання прав та свобод людини і громадянина, відповідно до Рекомендацій Res (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, прокурори: повинні утримуватися від дискримінації, що ґрунтується на таких ознаках, як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, приналежність до національних меншин, майно, народження, здоров'я, інвалідність або інший статус; повинні гарантувати рівність перед законом і бути поінформованими щодо усіх відповідних обставин, включаючи ті, що стосуються підозрюваного, незалежно від того, чи є вони для останнього перевагою або несприятливою обставиною; не повинні порушувати або продовжувати кримінальне переслідування, якщо неупереджене розслідування показує необґрунтованість обвинувачення; не повинні подавати проти обвинувачуваних доказів, що, як їм відомо або як передбачається на достатніх підставах, були отримані за допомогою джерел або методів, що суперечать закону; повинні намагатися захищати принцип рівності перед законом; повинні зберігати в таємниці інформацію, отриману від третіх сторін [8].

Вказані стандарти діяльності прокуратури в сфері забезпечення дотримання прав та свобод осіб у кримінальному процесі у вітчизняному законодавстві знайшли своє відображення у ст. 3 Закону України «Про прокуратуру», та положеннях Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, затвердженому Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 року.

Важливу роль у виробленні стандартів діяльності прокуратури відіграють також щорічні конференції Генеральних прокурорів Європи, які в оцінках Парламентської Асамблеї РЄ виступають експертною радою і широким спеціалізованим форумом для дискусій, що має величезний потенціал для висування і розгляду пропозицій, надання порад, порівняння національних умов і виявлення найбільш цінного досвіду функціонування прокуратур з метою сприяння зусиллям Ради Європи у цій сфері [16, с. 74-75].

Зокрема, за результатами таких конференцій було прийнято «Європейські керівні принципи з етики і поведінки для прокурорів» («Будапештські керівні принципи») від 31 травня 2005 р. У цьому документі вказувалося, зокрема, що: прокурори відіграють ключову роль у системі кримінальної юстиції; у всіх системах кримінальної юстиції прокурори вирішують питання про початок і продовження кримінального переслідування, представляють обвинувачення у суді і можуть подавати апеляційні скарги або підтримувати їх щодо всіх або деяких судових рішень. [17]. Україна взяла за основу зазначений міжнародний документ під час розробки Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів в Україні.

Як неодноразово відзначається в науковій літературі також, одним із напрямів удосконалення будь-якої діяльності є належне унормування її правової основи [18; 19, с. 313], а також виокремлення недоліків та їх подальше усунення. Насамперед погоджуємося з позицією С.А. Савенка та В.Г. Севрука, які наголошують, що у теорії права правове регулювання розуміється як вплив на суспільні відносини, який може мати функціональний, управлінський характер тощо [20; 21, с. 197].

Висновки. Отже, здійснивши комплексний аналіз міжнародних нормативно-правових актів, які містять положення стосовно утвердження стандартів нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні слід зазначити, що вітчизняне законодавство в більшій мірі є адаптованим, проте імплементація відбувається і на сьогоднішній час.

Важливим при цьому є як подальше засвоєння основних міжнародних стандартів здійснення нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні, так і вироблення ефективного механізму їх реалізації.

За результатами проведеного дослідження міжнародні стандарти нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні можна розділити на такі групи: загально-правового спрямування – визначають основоположні принципи забезпечення дотримання прав та свобод людини, в тому числі в кримінальному провадженні; та спеціалізованого спрямування безпосередньо сто-

суються діяльності органів прокуратури, встановлюють основні права та обов'язки, відповідальність, правила професійної етики прокурорів, тощо. Крім того, важливе місце в системі міжнародних стандартів нагляду прокурора за дотриманням законності у кримінальному провадженні посідає практика ЄСПЛ, на основі якої формуються основні гарантії дотримання прав та свобод осіб у кримінальному процесі.

Список використаних джерел:

1. Озерський І. Міжнародні стандарти прокурорської діяльності. *Віче*. Лютий 2010. № 4. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1871/>.
2. Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки. Затверджена Наказом Генерального прокурора № 489 від 16 жовтня 2020 року. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuratury-na-2021-2023-roki>.
3. Бринцев В. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади. *Право*. 2010. 464 с.
4. Гринюк В. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія і практика (Алерта, 2016). 166.
5. Лапкін А.В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24–30.
6. Колодчин В., Туманянц А., Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції (Оберіг, 2016). С. 32–39.
7. Белоусов Ю. та ін. Прокурор: керує? координує? наглядає? розслідує : Звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу» / Белоусов Ю., Венгер В., Митько В., Орлеан А., Сущенко В., Яворська В.; за заг. ред. Белоусова Ю. К.: СТ-Друк, 2017. 268 с. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/prokuror_ukr-1.pdf.
8. Рекомендації Rec(2000)19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf.
9. Рекомендація Rec(2012)11 Комітету міністрів державам-учасникам «Про роль публічних обвинувачів поза системою кримінальної юстиції». URL: https://www.pravo.org.ua/files/rec_chodo_publ.PDF.
10. Рекомендація ПАРС 1604 (2003) 11 «Про роль служби публічних обвинувачів в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права». URL: https://pravo.org.ua/files/_com_split_1.pdf.
11. Копиленко О. Міжнародні стандарти та вітчизняний досвід правового регулювання статусу прокуратури (на основі аналізу проєктів законодавчих актів, внесених на розгляд Верховної Ради України шостого скликання). *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 2. С. 35–44.
12. Подкопаєв С., Філоненко Г. Положення міжнародних документів про роль прокуратури поза кримінальною сферою. *Європейські перспективи*. 2012. № 4. Ч. 2. С. 73–77.
13. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02 червня 2016 року. № 1401-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/print1470816136775720>.
14. Про Прокуратуру. Закон України № 1697-VII від 14 жовтня 2014 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/conv#n98>.
15. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
16. Лапкін А.В. Міжнародні стандарти прокуратури як орієнтир європейської інтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. С. 70–76.
17. Європейські керівні принципи з етики і поведінки для прокурорів». «Будапештські керівні принципи» : Прийняті на 6-й конференції Генеральних прокурорів Європи в Будапешті 31 травня 2005 року. Правові основи прокурорської діяльності в Україні : науково-практичний посібник / П.М. Каркач, А.В. Лапкін. Харків: Право, 2011. С. 70–74.
18. Половніков В.В., Халимон С.І. Проблеми правового регулювання оперативно-розшукової діяльності: пошук шляхів вирішення. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 3. (Серія «Юридичні науки»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadcurn_2017_3_4.

19. Павленко С.О. Основи оперативно-розшукової тактики: *монографія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.
20. Савенко С.А. Оперативно-розшукове забезпечення судового провадження: *дис. ... канд. юрид. наук*: 12.00.09. Харків, 2014. 219 с.
- 21.
22. Севрук В.Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: *монографія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.